

Rusovac Emilija (pripremila), Ko su i sta su radnici? Republika br. 269. god. 2001

Stvarni zivot, s onu stranu »ikone« i »strasila«

Od pocetka svog izlazenja (1989), Republika prati delovanje razlicitih aktera javne scene – studentske i gradjanske pokrete, politicke stranke i sindikate, nevladine organizacije, medije, lokalnu samoupravu itd. Uz sva nastojanja mnogih saradnika naseg lista da informacije i analize budu sto konkretnije, likovi glavnih aktera ostali su zamagljeni drasticnim ratnim prizorima i surovom borbom oko vlasti. Sada, suoceni s neophodnim drustvenim promenama, akteri tih promena postaju sve vazniji. Bez poznavanja interesa, ideja i politickih teznji razlicitih drustvenih grupa, slojeva i klasa, tesko je razumeti sadasnje i buduće promene u drustvu, a ne samo u vlasti.

U prethodna dva broja Republike zapocet je dijalog o temi »Radnici i demokratske promene«, a u ovom broju objavljujemo sadrzaj razgovora s pripadnicima tri generacije radnika o temi »Ko su i sta su radnici«, i to stvarno, a ne kao ideoloska figura. Naime, tokom ranijih decenija o radnicima se mahom govorilo kao o »vikoni«, o radnickoj klasi kao vladajucoj klasi, a da se malo znalo o stvarnom zivotu radnika. Slicno tome, odnedavno se o radnicima govori kao o »strasilu« iz ranijeg razdoblja ili potmuloj sili koja preti metezima i rusenjem svega i svacega, na sta opominju mnogi predskazivaci masovnih strajkova i demonstracija – »vrole jeseni«.

Dakle, ko su i sta su radnici – juce, danas i sutra? U razgovoru ucestvuju radnici i sindikalni aktivisti:

Milan Nikolic, inzenjer organizacije rada u fabrici »21. maj« u Rakovici, sindikalni aktivista, 40 godina radnog staza;

Nebojsa Savic, metalurg, radio u topionicama i livnicama Trepca, Mladenovac i FOB na Novom Beogradu, 30 godina radnog staza;

Stanko Milosavljevic, elektricar, 22 godine radnog staza;

Zoran Djuricic, samostalni organizator u Narodnom pozoristu u Beogradu, 19 godina radnog staza;

Nebojsa Popov, sociolog, urednik Republike;

Olivija Rusovac, novinar Republike.

Razgovor je vodjen 30. avgusta u prostorijama UGS »Nezavisnost«, izlaganja nisu autorizovana.

Odnos prema proslosti – negatorski ili kriticki

Nikolic: Mada je tesko dati potpun odgovor na pitanje ko su bili i sta su sada radnici, i kakva ce im buducnost biti, moze se ipak reci da radnik onog profila i standarda kakav je bio do '90. godine vise ne postoji. Radniku je sve naruseno i poruseno, i to uz njegovu pomoc, on je bio upotrebljen i zloupotrebljen. Nije radnike zloupotrebio samo Milosevic. Danas je radnik izgubljena licnost, on ne zna sta da radi, kome da veruje, ne zna da li da se stidi svoje proslosti, da li da se bori za neke vrednosti koje su postojale. Mozda je radnik uspeo da za deset godina nesto rascisti u tome sta je dobro, a sta lose, i to ne samo zbog sebe, nego zbog dece i mladjih, da bi postali drugaciji radnici.

Danas se proslost potpuno osudjuje, obican radnik prosto ne sme da spomene da je bio radnik jer su oni, koji su takodje bili radnici, stvorili atmosferu u kojoj radnik treba da se stidi svog zivota tokom proteklih 50 godina. Ljudi na vlasti to cine namerno, ne zato sto ne znaju neke vrednosti, nego iz straha da se radnici ne bi setili tih vrednosti koje bi mogli da zatraze od njih.

Rusovac: Kakvih vrednosti bi radnici mogli da se sete?

Nikolic: Prosle godine nam je jedan predavac iz Nemacke na seminaru govorio o uvodjenju radnicke samouprave u Nemackoj. Ono sto smo mi nekad imali danas svet uvodi, pa ispada

da je taj svet lud kada prihvata ono sto mi negiramo. Zasto ne kazemo javno da je nase samoupravljanje imalo neke vrednosti i da vidimo sta je bilo dobro, a sta lose. Samoupravljanje kao nacin zivota je zabranjena tema i postoji bojazan da onaj ko o tome govori bude oklevetan kao nazadan. Socijalna i zdravstvena zastita, besplatno skolovanje – to su bile vrednosti kojima radnicka klasa sa zapada takodje tezi. Iako postoji precutna saglasnost da se o nekim temama ne govori, ljudi nisu zaboravili da su u bivsem samoupravnom sistemu imali sve bolji standard. Naravno, mali je broj radnika bio svestan kakva je priroda tog sistema, sta nam je sve bilo uskraceno i koliko su radnici samo formalno bili na vlasti. Nismo ni bili dovoljno obrazovani da to vidimo. Ali sam video da su radnici bili zaposleni, da se mnogo radilo. Laz je da radnici nisu radili. Mi smo, recimo, u »21. maju« proizvodili 50 000 motora godisnje, radili smo u tri smene. Moj zivotni standard se povecavao. Plata mi je '90. godine bila 3000 maraka, bio sam bogat, cak Evropljanin. Bivsi sistem zasnovan na samoupravljanju imao je svoje vrednosti.

Popov: Ne moze biti tacno da u proteklom razdoblju bas nista nije vredelo, a jos manje moze biti tacna tvrdnja da je sve bilo u redu. Ali, postavlja se pitanje o stvarnom karakteru sistema. Kada govoris o tome kako se na zapadu cude sto se mi stidimo samoupravljanja, ne mozemo da zaobidjemo razliku izmedju uvodjenja samouprave radnika u parlamentarnoj demokratiji i oktroisanom samoupravljanju u partijskoj drzavi. Ono za sta se bori socijalna demokratija na zapadu, to je u stvari razvoj politicke demokratije, a ne njena negacija. Ideja o samoupravi je ideja o prosirivanju demokratije, ali to kod nas ljudi ne uvidjaju.

Savic: To, na primer, nece da uvidi sadasnji ministar Milovanovic koji kaze »necemo vise da samoupravljamo«. Naravno da necemo da samoupravljamo na nazadan nacin, ali hocemo da prihvatimo neke vrednosti samoupravljanja, socijalne i industrijske demokratije, bar onoliko koliko drustvo ekonomski moze da podnese. Ali, jasno je da se to ne moze postici bez parlamentarne demokratije.

Popov: Tako nesto Nikoliceva generacija radnika nije imala u vidu.

Nikolic: 80-ih godina osecao sam da nesto treba da uradim, ali nisam znao kako, nisam bio osposobljen.

Djuricic: Mi, mladji radnici, sada placamo tu cenu.

Popov: Vazno je uociti da generacije radnika kao sto je Saviceva, iz vremena raspada socijalizma, znaju vrlo dobro vezu izmedju parlamentarne demokratije i ucesca radnika u demokratiji kroz razne oblike upravljanja i samouprave. A generacija posle Saviceve – Djuriciceva i Milosavljeviceva – valjda ima sasvim jasno u vidu da je to bez parlamentarne demokratije nemoguće.

Djuricic: Ovo su kod nas poceci demokratije, mi treba da se nametnemo i kazemo: »Slusajte, mi nesto vredimo, pitajte i nas, nemojte da vladate nama«. Starije generacije su nasledile partijski nacin razmisljanja u stilu »drzava, to sam ja«. Radnici nisu bauk, oni samo hoce da zive od svog rada.

Popov: Zasto ih predstavljaju kao lenstine, kao bauk koji sve rusi, neko ko samo preti strajkovima? Zasto se stvara takva predstava o radnicima?

Djuricic: To je nasledjeno iz starog sistema.

Popov: Nekada su radnici bili »ikona«.

Djuricic: Oni su bili samo pokrice.

Popov: Ali i kao pokrice bili su »ikona«, a ikona se moze celivati i kad se u sveca ne veruje. Ranije radnici nisu dovodjeni u pitanje, o njima se nije govorilo kao o lenstinama i opasnim tipovima koji ruse sistem. Sada se to govori.

Djuricic: Petog oktobra radnici su sacinjavali 90 odsto mase. Setite se »Kolubare«.

Popov: Kad kazemo »5. oktobar«, onda se misli na masu, pitanje je ko je sve bio u masi. Kad, pak, kazemo »Kolubara«, onda znamo da je to nekoliko hiljada radnika i nekoliko desetina hiljada gradjana koji su dosli da ih podrze.

Djuricic: Ne postoji predstava o radnicima 5. oktobra jer su to politicari sakrili. Zato sada hoce da nas predstave kao rusilacku snagu. To je strah da bi oni koji su ih doveli na vlast mogli da ih skinu sa vlasti.

Popov: Da li samo zbog toga ili i zato sto ne zele da imaju partnera u vlasti?

Savic: Prijatno sam iznenadjen sto se neko uopste setio da razgovara o radnicima, jer su oni poslednjih deset godina marginalizovani, dok se vodila prljava politika za prevlast i pljackanje drzave i radnika. To su radili socijalisti, koji su se predstavljali kao perjanice radnickih prava, ali za njima nisu zaostajale ni opozicione stranke koje su danas preuzele vlast. Za njih radnici ne postoje. Posle pada Berlinskog zida radnici su se malo oslobodili straha od vlasti koja je sebe predstavljala kao naslednika socijalisticke ideje. Radnici su im apsolutno pomogli da preuzmu vlast.

Mi, radnici, bili smo nekada u zizi dogadjanja zbog socijalnog bunta u Livnici u Rakovici. Namera je bila da se bunt ugasi, pa nas je Komitet SK pozvao na razgovor. Dolazili su u fabriku da guse bunt, ali su ih radnici gadjali peskom i vredjali. Radnici su osecali da se njihov rad ne vrednuje. Ali, radilo se i o tome da su osecali da ih ne priznaju kao ljude. Bili ste duzni da radite kao robot, da dobijete platu i odete kuci, i da jos i vicete »zivela partija«.

Popov: Kad god ste istupali u javnosti proteste ste ogranicavali na plate, a retko ste govorili »vi nas ne uvazavate kao licnosti«.

Savic: Dok je trajao nas protest dosla je ekipa RTV Beograd. Govorio sam ne samo o platama, nego i o teskim uslovima rada, o sikaniranju radnika kao licnosti, o velikom broju invalida rada, kojih je tada bilo 300, o stambeno nezbrinutim, o velikom broju smrtnih slucajeva. Medjutim, taj prilog nije emitovan.

Popov: Da li si nekom drugom prilikom govorio o tome u javnosti?

Savic: Govorio sam na Vecu Saveza sindikata Srbije. Tada su bila previranja u Jugoslaviji, kada je Milosevic preotimao vlast. Njemu je odgovaralo nezadovoljstvo radnika i to sto sam govorio objavljeno je na TV. Cak sam bio gost Omera Karabega u TV Dnevniku. Sve je to koriscono u kontekstu preotimanja vlasti jer je trebalo rusiti jednu garnituru politicara iz proslog vremena, ali koja nije bila opterecena nacionalizmom. A mi smo je rusili jer smo mislili da ce doci nesto bolje. Nazalost, mi smo prošli lose.

Radnici i ratnici

Imao sam probleme sa svojim radnicima koji nisu shvatali sta se valja iza brega. Oni su u Milosevicu i njegovom rezimu videli spas za Srbiju. Nisu hteli da nam veruju da ce im se to vratiti kao bumerang.

Popov: Da li su radnici nalazili neku vezu izmedju nacionalizma i boljitka svog zivota?

Savic: Nisu.

Popov: Kako su onda mogli da ga podrzavaju, iako su bili svesni da to moze da skodi njihovom realnom zivotu?

Savic: Bilo je radnika koji su bili svesni toga. Ali, mediji, pogotovo TV, strasno su uticali na formiranje svesti radnika, narocito neobrazovanih.

Popov: Da li su bili pridobijeni na takav nacin sto su ubedjivani da im realan zivot nije vazan?

Savic: Indoktrinirani su idejom o velikoj Srbiji, uzvisenim nacionalnim ciljevima, da ce Srbiji biti bolje ako budemo sami.

Popov: I onda, realan zivot radnika nije vazan?

Savic: Apsolutno. Cak su bili spremni da se zrtvuju. Preda mnom su ljudi odlazili u rat. Pitao sam ih da li su normalni. Rekli su da idu da brane srpstvo. A kada su se vracali imao sam pred sobom potpuno druge ljude.

Nikolic: Mislim da su radnici vise odlazili u rat s verovanjem da brane Srbe od ubijanja, kako je prikazivala TV. Ljudi su bili sludjeni. Ne moze im se podmetnuti da su zeleli da uniste druge da bi se prosirila Srbija. Bilo je i zlonamernih, ali to su pojedinačni slucajevi.

Preusmeravanje socijalne u nacionalnu borbu

Popov: Zadržimo se na '88. i '89. godini. Tada još nije bilo rata. Govorilo se da stara vlast ne valja, a da će nova vlast spasavati sve redom. Govorilo se i to da režimu pretila opasnost ako se pobuni Rakovica, kao simbol radničkog Beograda. Dugo se odlagala artikulacija nezadovoljstva radnika. Da li je negde to nezadovoljstvo uopšte artikulirano tih godina? U javnosti je ostalo zapamćeno da su radnici Rakovice došli pred Skupštinu gde je Milošević održao govor koji je završio rečima »a sada svi na radne zadatke«. To je komentarisano, mislim s dobrim razlozima, da su se radnici okupili kao socijalni, a razisli su se kao nacionalni borci. Poverovali su novom vodji da oni treba da rade neke svoje zadatke, a da realan život nije njihova briga, nego briga nove vlasti. Kako je bilo moguće da radnici prignu svoje nezadovoljstvo i plate i realnim životom? Kako je bilo moguće da ne reaguju kao složene ličnosti, nego samo po nacionalnoj pripadnosti?

Milan Nikolic

Savic: Postojala su dva razloga. Kada je naše nezadovoljstvo '87. godine trebalo da se izlije na ulice, sprečili su nas iz CK, iz partije u preduzeću, Udbe i milicije. A '89. godine desila se strasna prevara sa zajmom za preporod Srbije. Ljudi su upisivali po pet plata, verujući da će se otvoriti nova radna mesta, davali su dnevnice solidarnosti. Ali je istovremeno proizvodnja počela da pada. Radnici su videli da mogu ostati bez posla, i to ih je uplasilo. Tada sam dobio svoj prvi otkaz jer sam zaustavio proizvodnju i izveo radnike iz Livnice. Cela moja smena u Livnici izašla je na pasarelu. Teški uslovi rada bili su osnov pobune. Ali, tu smo videli kakav je odnos prema radniku kao čoveku. Pljuvali su nas, organizovali partijske sastanke...

Popov: Ko?

Savic: Rukovodstvo, partija koja je bila instalirana u preduzeću. Prisivali su mi etikete »neprijatelj«, »uzurpator«, »on buni radnike«. Isključili su me iz partije. Izračunali su da je zbog zastoja nastala milionska šteta koju treba ja da platim. A oni su nevini za sve invalide, radnike koji su poginuli u Livnici, za radnike bez stanova, koji su živeli u sojenicama i zemunicama. Sve sam to pokazao filmskom reditelju Mici Miloševiću, koji je snimio dokumentarni film o radnicima, da vidi radnike koji su po osam sati radili u podrumima, a samo su im se oči videle. Tada se javila nova garnitura ljudi koja je htela promene, ali se sve okrenulo naopacke.

Popov: Bilo je radnika koji su shvatili šta se desava, ali je bilo i onih koji su sprečavali da se o tome javno razgovara. Bilo je i onih koji su govorili »jeste da živim bedno, ali neću da budem protiv vlasti«. Kako da razumemo to da ljudi tesko žive, da vide da može da bude i gore, a nemaju želju da se bore za promenu statusa?

Milosavljevic: Ja sam jedan od mlađjih radnika; u fabrici gde radim ima samo 14 radnika sa stazom do 15 godina. Nisam bio u partiji i nisam ucestvovao u ondasnjoj izgradnji, jer sam bio decak. Ni u vreme komunizma nije bilo stvarnog radnistva. Komunisti mi lice na sektu; oni su imali monopol na sve. Radnici su postovali pravila, a onaj ko je iskakao bio bi kaznjen. Kolege su uostalom rekle kako je u fabrikama bila proizvedena ruka CK koja je sve kontrolisala. Radnici su bili najamnici jer im se davalo onoliko koliko je Partija dozvoljavala. Kada je Tito umro, sekta se prosirila jer su se pojavili novi pojedinci koji su takodje hteli da dominiraju. Tek tada su ljudi osetili da su im licnosti ponistene i tek tada su videli da kao ljudi mogu da doprinesu svom boljem statusu, da i oni postanu licnosti u drzavi koja tek nastaje. Ali, dolazi Milosevic sa svojom sektom. U njoj ima nesto vise demokratije ali samo za politicke saradnike.

Popov: I to je partijska drzava.

Licnost i gradjanin

Milosavljevic: Tako je. Oni su imali moc da krađu i dele, a da im niko nista ne moze, imali su lokalne mocnike, cega u vreme komunizma nije bilo. Radnike je tesko naterati da iz politickih pobuda uticu na neke stvari. Oni ce to raditi posle radnog vremena. Ljudi su bili zadovoljni onim sto im se daje, ali su osetili potrebu da se dokazuju kao licnosti, jer su im ljudska prava bila ponistena. Oni ni za sta nisu pitani, drugi ljudi su odlucivali o njihovoj sudbini, a sve se losije zivelo.

Mladi ljudi su drugaciji nego starije generacije. Oni vise znaju o zivotu napolju. Zato su reagovali drugacije nego ljudi koji su formirani u komunistickom sistemu. Za sve vreme Milosevicevog rezima ljudi su nezadovoljni, ali su nezadovoljni kao gradjani. Ja to zelim da istaknem. Nezadovoljni kao gradjani, a ne kao radnici.

Popov: Gde su to radnici mogli da vide da treba da drze do svojih ljudskih prava?

Milosavljevic: Van fabrike. Gde god se pojavio bunt, vlast je skidala inicijatore.

Popov: Ne bi vlast to mogla da su ljudi na ulicama pokazivali da drze do svojih ljudskih prava.

Milosavljevic: Ako neko ne zna za bolje, tesko ce se odluciti za nesto sto mu je nepoznato. Nismo imali klasicnog radnika, nego najamnika u dirigovanom sistemu.

Rusovac: Ako su radnici najamnici, kako su se borili za ljudska prava?

Savic: Vrlo tesko. Do 5. oktobra nismo imali radnike. I radnici »Kolubare« bili su ugrozeni kao gradjani. A nova vlast uradila je isto sto i Miloseviceva. Iskoristila je radnike.

Popov: U razgovoru u »Kolubari« o tome zasto su tamosnji radnici bili tako odlucni u strajku od 29. septembra do 5. oktobra, iznet je uverljiv argument. Oni su rekli »dosta nam je bilo neuspelih akcija i pobuna, sada smo hteli da pobedimo. Bili smo ohrabreni rezultatima izbora 24. septembra i hteli smo da napokon pobedimo rezim. Borili smo se za promene, ne samo kao radnici, nego i kao pripadnici raznih stranaka, dakle i kao gradjani. Sada smo hteli da pobedimo«. To je nova pozicija kakve nije bilo ni '88, '89, a ni '92, ni '96. To je valjda najnovija generacija radnika koja se ne buni samo zbog plate nego i zbog ljudskih prava i zato sto nisu uvazavani kao licnosti i gradjani. Radnici »Kolubare« su po platama i obrazovanju na samom vrhu. Utoliko je ovaj ljudski momenat vazniji. Zasto radnici i ranije nisu pokazivali ambiciju da budu cenjeni kao licnosti i gradjani?

Kako je bilo u »vreme Tita«

Nikolic: Za vreme Tita radnici su ziveli sve bolje. Bili smo otvoreni, znali smo kako se zivi napolju, moglo se uporedjivati. Tada radnik nije ni zeleo nesto vise, da bude gradjanin, iako je to po svom ponasanju bio. Jer, svako preduzece bilo je Jugoslavija u malom. Trideset-cetrdeset odsto brakova bilo je mesovito. Mozda zbog svega toga covek nije osecao potrebu da se dokazuje na drugi nacin. Onog trenutka kada je radnik video da mu ekonomski i socijalni interes izmice, doslo je do pobune. Isticem da se Rakovica podigla zato sto je plata kasnila svega tri dana, ljudi su pred Skupstinu dosli zbog plate, a ne zbog Milosevica. U njihovoj svesti nije postojala Srbija, nego Jugoslavija.

Popov: Moglo bi se zakljuciti da su radnici bili zadovoljni zbog standarda i da nisu imali ambiciju da zive u demokratskom sistemu; nije ih interesovao karakter drzave.

Nikolic: Nije tako.

Popov: Bili su zadovoljni položajem radnika u fabrici i drustvu?

Nikolic: To se u osnovi moze reci. Nisi morao da budes u partiji, ali tada nisi mogao da postanesh visoki rukovodilac. Tako je i danas. Imas parlamentarni sistem u kojem svaka stranka gura svog clana za direktora. U cemu je razlika?

Popov: I u »vreme Tita« bilo je u Jugoslaviji mnogo protesta i strajkova. Nisu svi radnici bili poslusnici. Recimo, ja sam 1966. prisustvovao visednevnom protestu radnika u Rakovici, kada su hiljade radnika zvizdale partijskom rukovodstvu, cak i sekretaru Gradskog komiteta. Ali, bilo je zabranjeno da se javno govori o nezadovoljstvu, protestima i strajkovima, to je bila »tabu-tema«. Ipak, neki od nas su pisali o protestima i strajkovima, ali sve je to danas zaboravljeno.

Radnici su tada bili »ikona« koja je opravdavala rezim i zato je gotovo svaki strajk bio efikasan. Dobili bi sve sto su trazili, samo da se zataska strajk i spreči formiranje autonomnih sindikata i pokreta. Kada se pojavio Milosevic, radnici izlaze na ulice. Imaju osecaj da neko nesto ocekuje od njih. Ali, oni svoje nezadovoljstvo izrazavaju na neobicnan nacin – podrzavaju coveka koji postaje diktator. Vi ste u Rakovici dugo odlagali da se pojavite na ulici.

Zakulisne igre

Nikolic: I da i ne. Ako je neko izveo Rakovicu, to je uradio namerno, da Rakovica na ulici ne bi bila iduce godine. Ja sam tada bio predsednik Opstinskog veka Saveza sindikata. Pre nego sto su radnici »21. maja« izašli na ulicu, ja sam s njima imao dva velika zboru u krugu preduzeca. To je bilo u oktobru i mi smo pripremali izlazak na ulicu za iducu godinu. Video sam da ljudi manje zelee da govore o platama, a vise da im se kaze sta se desava u Jugoslaviji, jer im to nije bilo jasno. A hteli su da uticu da se iz toga sto pre izadje, da im se ne bi ugrozio položaj. Ali, strajk je nastao zbog plata i plate su i dobijene.

Po nasem misljenju, trebalo je bar jos jedna godina da prodje u sazrevanju da bi radnici mogli da uticu na neke stvari. Imali smo Rakovicu, ali smo procenili da je to nedovoljno.

Popov: Kako to da su problemi bili hitni, a bila vam je potrebna godina dana da reagujete?

Nikolic: Nesto se tada dogadjalo gore u vrhu, ali nista nije gorelo. Bilo je velikih posledica pa smo smatrali da ne treba hitro reagovati. Imali smo uz sebe Rakovicu, FOB, Sevojno, dobre odnose sa Celjem, Jugoslavija je funkcionisala. Zeleli smo da povezemo fabrike i da onda zajedno trazimo, a ne samo kao Rakovica.

Ko koga kontrolise

Popov: Ali, niste vi u sindikalnom rukovodstvu odlucili da idete pred Skupstinu.

Nikolic: Nismo.

Popov: Ko je, onda, doveo radnike iz Rakovice pred Skupstinu?

Nikolic: Ja sam ih doveo. Ali, neko je razbio koncepciju Rakovice, jer je izveo radnike van radnickog kruga. Jednostavno, otvorili su kapiju i izašli. Ne postoji nijedna odluka da se to uradi. Neko je doneo odluku, a mene je samo sucelio s tim sta treba da radim. Izasao sam pred

ljude na ulicu. Stigli smo do IMR. Radnici su poceli da preskacu ogradu, masa je narasla a radnici vicu »za Beograd«. I tako sam bio na celu kolone za Beograd. Uspjut je direktor IMR svojim radnicima nudio stopostotno povecanje plate, ali su oni odbili. Kada smo stigli do Zvezde, dosli su neki srpski politicari da se prikljuce, ali radnici nikome nisu dozvolili da pridje. Kolona je bila od Londona do Mostara. (Sutradan je izasao i »Rekord« cijim radnicima tadasnji direktor Dragan Tomic nije dao da sa nama podju u Beograd.) Pred Skupstinom se dva sata niko nije pojavljivao. Onda je jedno krilo medju nama, ne znam da li su bili ubaceni, pocelo da vice »hocemo Slobu«. On je ocigledno cekao i dotrcao je od zgrade Poste, cim je cuo »hocemo Slobu«.

Popov: Ti, dakle, ne znas dve stvari. Ne znas ko je organizovao kolonu iz Rakovice i ocekivao si da ce govoriti neko iz Skupstine Jugoslavije, a ne Milosevic. Dogodile su se dve stvari van tvoje i kontrole sindikalnog rukovodstva.

Nikolic: Milosevic je govor zavrrio recima »a sada svi na svoje radne zadatke«. Ja sam, medjutim, zavrrio zbor. Rekao sam da cemo ici na svoje zadatke, ali da cemo mi kontrolisati rukovodstvo. Mesec dana posle toga Milosevic je dosao u Rakovicu i potpuno pridobio radnike. To je bilo kao da je bog sisao na zemlju. U javnosti postoji utisak da su radnici izasli da daju podrsku nacionalnim idejama. Ljudi su izasli zbog plata, i dobili su plate.

Popov: Rekao si da nisu samo plate bile u pitanju, nego i zelja da se utice na resenje problema u drzavi. I onda se pojavljuje Milosevic i kaze: to sto se tice drzave, o tome cemo mi da brinemo. Rukovodstvo ce raditi svoj posao, a radnici svoj. Kazes da si zavrrio zbor recima da cete vi njih kontrolisati. Da li ste posle u Sindikatu razgovarali kako cete da ih kontrolisete?

Nikolic: Vise puta sebi sam javno zamerio zbog stvari koje je trebalo da cinim, a nisam, jer nisam imao nekog pametnog da me usmeri. Video sam da veoma malo znam. Da sam imao nekog da se konsultujem, verovatno bi sve islo drugacije. Ja sam tada vec odvojio Rakovicu i od republickog i od saveznog sindikata. Nismo im placali clanarinu. Nesvesno sam poceo da pravim drugaciji sindikat da bismo otvorili probleme, a ne da rusimo Jugoslaviju. Hteli smo ne samo da slusamo nego i da se pitamo. Godine 1989. na kongresu jugoslovenskog Sindikata centralna tema bila je Vece udruzenog rada, a tadasnji predsednik nije hteo da taj predlog stavi na dnevni red. Desetak minuta sam na govornici pokusavao da izdejtstvujem da se raspravlja o VUR. Onda sam video da se i clanstvo hladi, pa sam se povukao.

Popov: Kako ste mislili da kontrolisete politicare?

Nikolic: Nas uticaj bi se osetio da smo imali Vece radnika u Skupstini.

Popov: Bilo je logicno da posle mitinga sindikalno rukovodstvo ispita dve stvari: ko je organizovao kolonu, ko je spremio Milosevica kao govornika i kako da vi ucestvujete u kontroli vlasti.

Nikolic: Svi su odobrili odlazak radnika pred Skupstinu, to je bila euforija. Razgovarali smo u Vecu sindikata o svemu. Strajk se najbolje razbija organizovanjem drugog strajka. Tako su nas naterali nespremne da se snalazimo u novoj situaciji.

Nebojsa Savic

Popov: Paralelno je neko organizovao nesto slicno i uvukao vas u svoju varijantu...

Nikolic: ... i umesto da se bavim svojim ciljem ja sam usao na njegov teren. To sam zakljucio tek kasnije kada smo procenjivali sta se dogodilo. Ja sam jos pred Skupstinom rekao da je neko izveo ljude, ali da to nismo mi.

Popov: Kakve su bile reakcije?

Nikolic: Svi smo se slozili s tim. Ali sutradan na ulicu su izašli radnici »Rekorda«. Vikali su »juce si nas zaboravio«, a ja ni one prve nisam izveo na ulicu. Ponovo smo otisli u Beograd, ali su sada radnici odlucili da udju u Skupstinu. To je bilo 5. oktobra 1989.

Popov: Ali ih usmerava neko drugi.

Nikolic: I sada je zahtev »hocemo Slobu«. Sada je sve jasnije. On je dosao, ispricao im istu pricu, radnici su se vratili u fabriku. Iste veceri, na raspravi u Gradskom komitetu SK raspravljalo se o Rakovici. Optuzen sam da hocu da budem lider radnika. Rekao sam im da ako tako zaista misle, da cu im sutra pred komitet dovesti radnike da njima kazu to sto meni govore. Zelim da istaknem da su radnici znali svoj interes. Oni nisu bili zadovoljni, ali su uvidjali da postoji uzlazna linija. Videli su, medjutim, i da se u Jugoslaviji desava nesto sto ne razumeju, pa su se organizovali. Oni nisu dozvoljavali da im se uskracuju prava.

Od radnika do nacionalnog borca

Popov: Razgovaramo o slozenom konkretnom iskustvu. Radnici su nezadovoljni platama i statusom a pocinju da pokazuju ambiciju da budu pitani za politicke stvari, za dogadjaje u drzavi. U trenutku kada radnici pokazuju ambiciju da budu politicki subjekti, njih ne usmerava sindikat nego neko drugi. Pojavljuje se neko da ih vodi, mada ga oni ne traze. Taj koji se pojavio preusmerio je socijalno nezadovoljstvo i politicki angazman u nacionalne vode. Koliko je to kolektivno iskustvo relevantno za ono sto se dogadjalo sve do nasih dana?

Rusovac: Vi u sindikatu niste znali, ali mi novinari smo dogadjaj pred Skupstinom videli kao pocetak velike manipulacije.

Nikolic: Ja tada ni od koga nisam cuo, cak ni privatno, da su radnici zloupotrebljeni. Ta se teza javlja kasnije.

Popov: Te veceri, moj prijatelj koji je inace slep, rekao je: »Dosli su kao radnici, a razisli su se kao Srbi«.

Odnos prema politici

Savic: Ne slazem se sa gledistem da se u partiju ulazilo slobodno i da se iz nje slobodno izlazilo. Ja sam morao da se uclanim u SK jer ne bih bio primljen u FOB, kada sam prelazio iz Trepce. Posle je dosla i moralno-politicka podobnost. Radnici u SK nisu primani zbog znanja i sposobnosti.

Popov: U vreme rasta krize i samo zaposljavanje je bilo uslovljeno partijskom knjizicom. To je nacin proizvodnje cinizma i licemerja, to degenerise celu socijalnu grupaciju koja poslusnoscu obezbedjuje i »hleb nasusni«, a ne samo politicku karijeru.

Savic: Moja generacija radnika pocela je da izrazava jasne politicke stavove 90-ih godina. Trazili smo promenu vlasti, a te zahteve pratili su slogani »crvena bando«, »lopovi«. Ali, '93. godine postojala je velika nezaposlenost i socijalisti su uveli pravo na cekanje, odnosno da se ne dolazi na posao, a da se dobije neka crkavica. To je bio rezultat pogresne politike. U IMT-u je '94. godine pokusano otpustanje 4000 radnika. Oni nisu smeli da reaguju cak ni na poziv »Nezavisnosti«. Mi u »Nezavisnosti« smo shvatili da ce u celoj Srbiji nastati lumpenproletarijat. Kada smo videli da sindikalnim akcijama ne postizemo nista, stupili smo u strajk gladju, sto je politicki vid borbe. Tek posle devet dana strajk je dao efekte jer smo uspeli da obesnazimo odluku vlade. Tog trenutka oslobodili smo straha radnike FOB-a i IMT-a i mogli smo slobodno da nastupamo i politicki.

Popov: Koliko se secam, za vreme strajka niste zeleti kontakt ni sa jednom politickom strankom.

Savic: Da.

Popov: Zar to nije strah od politike?

Savic: Nije. Mi smo bili zahvalni Gradjanskom savezu Srbije na podrsci koju nam je dao.

Popov: Ali niste zeleti da javno saradjujete sa strankama, pa ni sa GSS.

Savic: Nismo zeleti, to je bio jasan sindikalan stav. To nije bio strah od politike. Kod nasih ljudi jos nije bila dovoljno razvijena svest da sindikat treba da se angazuje politicki.

Nikolic: U medjuvremenu, ljudi su usli u razlicite partije, pa bi ulazak jedne stranke zahtevao ulazak druge.

Popov: I onda su radnici rekli »mi necemo ni sa jednom strankom«?

Savic: Naravno.

Popov: A obrazlozenje je »mi necemo da se bavimo politikom«.

Zoran Djuricic

Savic: Vi se secate da sam sa Vama dugo razgovarao pred portirnicom u fabrici. Taj razgovor je dugo zloupotreblijan tako da su nam prisivali da smo opozicioni sindikat, da sam clan GSS, DS, kako je kome odgovaralo. Zahvalni smo GSS i Vama na podrsci. Da nije bilo sire javnosti mozda sve ne bi bilo tako. Mi smo ukljucili i medjunarodne sindikalne organizacije.

Popov: Jedna politicka stranka je htela da vas gest ucini javnim i htela je da se kao politicka stranka bori za vase ciljeve bez pretenzija da vi budete clan GSS. Posto niste hteli da saradjujete sa politickom strankom, politicke odluke su rezervisane za vlast, za Milosevica.

Savic: On je shvatio da strajk ugrozava njega pa je to presekao samo da se okonca sirenje

bunta, jer je najavljen dolazak autobusa iz cele Srbije.

Popov: Vi strajkujete gladju, tu su sindikat i radnici na jednoj strani, na drugoj su GSS i druge stranke, a postoji i sindikat »Nezavisnost«. Ali, ne postoji javna politicka artikulacija vaseg problema. Zato politicku odluku donosi Milosevic. Vi ste njemu jos potrebni jer postoji tip vlasti kojoj je potreban odredjen tip radnika koji nece da se upustaju u politiku, niti dopustaju da se stranke mesaju u sindikalne stvari.

Nikolic: To imamo i sada.

Popov: Zato su i vazna iskustva razlicitih generacija radnika.

Marginalizacija i politizacija

Savic: Ponovo smo bili na sceni '95. kada su radnici IMT-a dva puta izlazili na ulice, od toga jedanput s Rakovicom, a protest je bio u vezi sa uslovima rada. Jos ranije sam shvatio da ako cutis bices ugrozen i marginalizovan. Rekli smo: plate moraju da se isplacuju, nismo mi krivi sto se ratovalo. Sve do '95. redovno smo primali platu zahvaljujuci tim akcijama, a radnici su shvatili da bez podrške sindikata plata nece biti. Kada su '95. strajkovali IMT i Rakovica naslo se ispred Vlade 15 000 radnika. Primio nas je tadašnji premijer Marjanovic, ali kada je cuo da sam ja iz »Nezavisnosti« rekao je – »prekidamo sastanak«.

Dok smo mi bili u Vladi neko je radnike odveo pred Skupstinu. Ni mi ne znamo ko je to uradio. Radnici su nam bili podrška i pritisak dok su stajali ispred Vlade, a onda su odvedeni.

Popov: Cim su radnike izmestili iz radnog procesa, a i ovaj se gasi, nema vise autonomnog sredista moci radnika, tako da oni vise u vazduhu, te nemaju sta ni da prekinu – da strajkuju.

Savic: Tada je Mirko Marjanovic rekao onu cuvenu recenicu, »to nisu radnici, to je olos«. Ali sav odijum je pao na nas iz sindikata »Nezavisnost«.

Popov: To je prelaz iz vremena kada su radnici bili »ikona« u vreme kada postaju strasil.

Bili su protesti 1996. i 1997. Protestovali su studenti i gradjani, a gde su radnici? Oni se pojavljuju sporadicko i niko ni sa kim ne komunicira.

Nikolic: Od '97. do '99. godine »Nezavisnost« je stozer organizovanja civilnih grupa. Tu je nastao studentski pokret 96–97, zatim G-17. »Nezavisnost« je otvorila svoja vrata i te grupe su mogle da koriste nasu logistiku. Bili smo svuda uslovno receno, ali smo bili zaknuti za radnicki pogled.

Popov: Rec »zaknuti« mozda nije dovoljno precizna. Vi ste sami odustali od definisanja autonomne pozicije radnika.

Nikolic: Ali, realnost je bila takva.

Popov: Sami ste odlucivali.

Nikolic: Situacija je tada bila takva da je radnik pristao da ne ide na posao zrtvujući se za nacionalne interese, pristao je da prima deo plate, on je sludjen i ulazi na sivo trziste. Nastao je jaz izmedju onih koji su ostali u fabrikama i ovih koji su baceni na sivo trziste.

Popov: Kazes da je »Nezavisnost« postala centar okupljanja nevladinih i drugih organizacija. Prateci neposredno te dogadjaje, rekao bih da se tada stvaraju paralelne strukture koje ne saradjuju medju sobom. Dokaz za to su i paralelne kolone na ulicama tokom protesta.

Nikolic: Mi smo isli sa studentima.

Popov: Sporadicko, a neki put sami. A sta je zajednicko u vasoj platformi – to se nije videlo.

Saradnja bez partnerstva

Nikolic: Najveci broj radnika shvatio je '96. i '97. godine da treba izvršiti promene. Tada je nastao najveci broj nevladinih organizacija, a mi u »Nezavisnosti« okupili smo oko 100 nevladinih organizacija koje su stvorile Jugoslovensku inicijativu. Ali, bilo je egoizma koji se ogleđa u tome sto se stvaraju NVO sa istom idejom, a pri tom svako hoće da zadrži svoje ime i prezime. Mi smo dozvoljavali takav proces koji je na sreću urodio plodom, pa su gradjani tako bili pozvani sa vise strana i oni su se odazvali – 5. oktobra.

Popov: Posto zelimo da razgovor bude sto konkretniji, treba reci: okupljaju se sindikati, nevladine organizacije, studenti. Stvaraju se paralelne strukture koje nedovoljno saradjuju.

Javljaју se paralelne kolone na ulicama. Sta je rezultat svega toga? Rezultat je, cini se, da promene ne izvodi ta struktura koju ste vi stvarali, nego neka druga, koja se zove DOS. A vi, koji ste sve to ovde radili, pre svega studenti, donekle i sindikat, samo ste deo propagandne masinerije za promenu rezima, ali u tome neposredno ne ucestvujete niti donosite odluke o tome kako menjati sistem. Posledice toga su danas jasne. Zbog toga vi niste partneri novoj vlasti, jer niste bili partneri kada je ona rusila staru vlast.

Nikolic: Shvatili smo da bolju opoziciju nemamo i da moramo sa njima. Takodje smo znali da ne smemo da se utopimo u njih, u nesto sto nece biti dobro posle promena. Zato smo ostali po strani, ali smo bili na ulicama kad god je trebalo, nezavisno od toga da li akcije vode politicke stranke ili Savez za promene. Pokazalo se ispravno to sto smo ostali po strani. Sem »Nezavisnosti«, svi drugi su kontrolisani. Mi nismo dovoljno jaki da uticemo na to. Ja ne kazem da je »Nezavisnost« izlaz kao neka buduca politicka struktura, ali treba da ostane sindikat koji moze njih da natera da se transformisu.

Stanko Milosavljevic

Rusovac: Kazes da niste dovoljno jaki da uticete na to. Sta onda imate od svega toga?

Nikolic: Mi smo dovoljno upoznali vlast jos kada je bila opozicija. Skoro svakog od njih, osim Kostunice, Milosevic je uprljao. Secam se da je danasnji predsednik Vlade sredinom devedesetih ponistio Markovicevu privatizaciju, a to je bio pocetak promene sistema. Svako od njih je upotrebljen, da i ne pricam sta je sve Vuk Draskovic radio u Beogradu i unutrasnjosti. Zato valjda i nemaju odresene ruke da rade kako bi mogli, jer oni nisu nesposobni ljudi. Ali, njima raniji odnosi vezuju ruke.

Popov: Kostunica je podrzao generala Pavkovica, sefa Udbe Markovica i suprotstavljao se hapsenju Milosevica, zar to nije takodje oblik lojalnosti bivsem rezimu?

Nikolic: Kostunicu sam izdvojio jer se on nije uprljao u materijalnom smislu, ali je apsolutno podrzavao Milosevicevu politiku. On ga je kritikovao sto je gubio ratove, a ne sto je ratovao.

Radnici na politickoj sceni danas

Popov: To je kad je rec o vlasti. Gde su radnici na politickoj sceni danas?

Milosavljevic: Milan je rekao da su radnici zahtevali plate kad su prvi put izašli na ulicu. Ali, da se nije javio bunt u pojedincu zbog toga sto je ugrozen kao licnost, on bi se vratio u fabriku, jer je direktor obecavao dvostruko vecu platu. Medjutim, javila se potreba da radnik kao covek reaguje na nesto sto mu nije bilo jasno, a plata je bila samo povod. Manipulisalo se radnicima od Milosevica do danas i sve se koristilo da bi se radnici drzali van politike.

Mi smo strajkom gladju uspeli da sprecimo politicku odluku tadašnje vlade o otpustanju 4000 radnika. Uspevali smo da se organizujemo na iskljucivo radnickim zahtevima. Mi jesmo za to da uticemo na politicke partije, ali ne da one uticu na nas. Mi kazemo partijama: tamo gde

možete, pokazite da ste politička opcija koja može da nas zaštititi. Mi želimo politiku onoliko koliko ona nama dobra donosi. Ali, ona ne može da utiče na rad sindikata.

Zasto je '96. i '97. bilo teško organizovati radnike da izađu na ulicu kao radnici, a lakše kao građani? Zato što su radnici prvi put osetili da mogu da se izbore za status građanina. Tako će se lakše izboriti i za status radnika. Međutim, režim je ubacivao crv razдора među radnike, pa je ljude bilo teško organizovati. Veliki broj ljudi je podržavao socijaliste. Najzad, radnike je bilo nemoguće organizovati jer nisu radili.

Popov: Rekao si da su radnici podržavali socijaliste. Da li su ih podržavali kao socijaliste ili kao vlast?

Milosavljević: Kao vlast.

Popov: Da li bi radnici, i onda i sada, podržali i neke socijalističke ideje?

Milosavljević: Zasto da ne, ali praksa je pokazala da to ne funkcioniše.

Popov: Da li radnici danas vide na političkoj sceni nekoga ko zastupa ideje socijalizma ili levice?

Milosavljević: Radnici više ni u koga nemaju poverenja. Sada ljudi počinju da veruju u same sebe. I veruju da mogu da utiču na nešto. Zasto su ljudi izašli 5. oktobra? I u »Kolubari« nisu strajkovali zbog plata, nego zato što je povredjeno njihovo biračko pravo. To nisu bili radnički zahtevi, nego su radnici povredjeni kao građani. Ja to želim da naglasim.

Popov: Da li posle 5. oktobra radnici imaju uverenje da mogu nešto da urade?

Milosavljević: I te kako. Sadašnji radnici nemaju želju da tolerišu bilo koju političku opciju jer biološki to sebi ne mogu da dozvole. Oni će delovati rusilacki prema svakome ko ih ugrožava. Njihova je opcija da se izađe iz ove ekonomske krize. Više nema kalkulacija, čovek više nema mogućnosti da čeka i svakog će rusiti.

Mnoga pitanja ostaju »otvorena«

Razgovaramo više od tri sata. Verovatno nismo rekli sve što smo nameravali. I ono što je već rečeno, moglo bi da se dorekne. Ovaj razgovor, verovatno, sadrži samo konture nasih iskustava o tome ko su i šta su radnici juče, danas i sutra. Razni aspekti iskustva radnika – i zaposlenih i nezaposlenih – nisu ni dotaknuti. To posebno važi za radnike u privatnom sektoru; bezmalo ništa ne znamo o njihovom statusu, problemima i aspiracijama.

Ne znamo, a i ne možemo danas znati, kako će se dalje odvijati promene u vlasti, u državi, niti u privredi i društvu, u kulturi. Ostaje nepoznato i to koji sindikati, stranke i kakva udruženja zaista izražavaju i zastupaju interese radnika, raznih slojeva i grupacija radnika. Tokom ovog razgovora su, ipak, otvorena mnoga realna pitanja koja nadilaze uobičajene pristupe »svetu rada« koji ostaje neproziran sve dok dominiraju ideologije koje radnike prikazuju kao »ikonu« ili »strasilo«. Iskustva učesnika u razgovoru ukazuju na to da *svet radnika* nije sveden samo na radno mesto i platu, nego da je radnicima stalo i do slobode vlastite ličnosti, do ugleda profesije (nekada se govorilo »majstori su prvi ljudi«) i statusa slobodnog građanina.

Tek nam pouzdanija znanja o širem spektru interesa, ideja i aspiracija radnika (i ne samo radnika) omogućuju razumevanje dubljih i trajnijih procesa u strukturi društva i organizaciji države, u nacionalnim i međunarodnim okvirima. Takva znanja još nemamo, ali ne znači da ih ne možemo steći.

Razaranje privrede je, svakako, obezvređilo i rad i radnike. A siromastvo i bedu prati očaj i bes, što ne isključuje i izlive razornih »energija«, opasne ne samo za vlast, već i za svakoga. Ali, to nije jedini smer desavanja. Koji su sve smerovi zbivanja realno mogućni, to zavisi i od poznavanja realnog stanja. Ono nam ponekad izgleda, zbog dominirajućih ideologija i bučne propagande, kao da je bremenito novim katastrofama, naročito zbog bujanja raznih oblika desnice, slabasnog centra i odsustva gotovo svake artikulacije autentične levice. Nemoguće je da u bilo kojem društvu, pa i u našem, postoji samo desnica i donekle centar, a da bas nema nikakve pažnje vredne levice. Samo ako se oslobodimo raznih falsifikata, otvara se realan

spektar različnih polazista i ishodista. Oспорavanje falsifikovane slike o radnicima, što smo danas donekle postigli, samo je deo napora ka kritickom sagledavanju realnosti, ne samo sveta radnika.

Republika je otvorena za dalja istraživanja i razmatranja kako onih tema kojima smo se do sada bavili tako i ostalih »otvorenih pitanja«.

Pripremila Olivija Rusovac